

Η κοινωνική οικονομία ως μοχλός ολοκληρωμένης ανάπτυξης των ορεινών περιοχών στην Ελλάδα της πολυδιάστατης κρίσης

Γ. Κανελλοπούλου, MSc «Περιβάλλον και Ανάπτυξη των Ορεινών Περιοχών», Πρόεδρος ΚοινΣΕπ «Οικομουσείο Ζαγορίου»

Κ. Αναγνωστόπουλος, Πολιτικός Μηχανικός-Συγκοινωνιολόγος, ΜΔΕ «Πολεοδομία-Χωροταξία», μέλος Συνεργατικής Σχεδιασμού CPD, επιστ. συνεργάτης Δικτύου Αειφόρων Νήσων Αιγαίου και Ιονίου

Περίληψη

Η πολυδιάστατη κρίση ενισχύει την μέχρι τώρα αναπτυξιακή υστέρηση των ορεινών περιοχών. Επιπλέον, οι μέχρι τώρα κεντρικές πολιτικές ανάπτυξης χαρακτηρίζονταν από την υιοθέτηση όρων όπως η ανταγωνιστικότητα, η καινοτομία σε τεχνολογίες αιχμής και οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης. Οι παραπάνω όροι δεν μπορούν αντικειμενικά να έχουν υπόσταση στις ορεινές περιοχές λόγω της χαμηλής παραγωγικότητας, του αυξημένου κόστους παραγωγής, της έλλειψης υποδομών, της απομόνωσης και της δημογραφικής γήρανσης. Ύστερα από μια ιστορική αναδρομή και μια κριτική προσέγγιση στις στρατηγικές ανάπτυξης του ορεινού χώρου τεκμηριώνεται η μερικότητα, η αποσπασματικότητα και η τομεακότητα των αναπτυξιακών μέτρων που υιοθετήθηκαν στην Ελλάδα από το 1981 και έπειτα, μέτρα τα οποία εξυπηρετούν τους στόχους της «βιώσιμης-αειφόρου» και όχι της ολοκληρωμένης ανάπτυξης.

Η προσαρμογή των επιχειρησιακών σχεδίων των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ) στις τοπικές ιδιαιτερότητες των ορεινών περιοχών σίγουρα αποτελεί μια θετική προοπτική, όχι αρκετή, όμως, υπό το πρίσμα της πολυδιάστατης κρίσης. Επομένως, στην παρούσα εργασία διερευνάται σε ποιο πλαίσιο, με ποια προοπτική και τί θετικό έχει να επιδείξει ο τομέας της κοινωνικής οικονομίας στον συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο. Αξιοποιώντας τις αναπτυξιακές προτάσεις, οι οποίες έχουν προκύψει στο πλαίσιο εκπαιδευτικής διαδικασίας του Μετσόβιου Κέντρου Διεπιστημονικής Έρευνας για 5 ορεινούς δήμους της Περιφέρειας Ηπείρου (Τζουμέρκα, Μέτσοβο, Κόνιτσα, Ζαγόρι και Πωγώνι), επιχειρούμε να σκιαγραφήσουμε πιθανούς τομείς κοινωνικής επιχειρηματικότητας και παραθέτουμε παραδείγματα που έχει ήδη χρησιμοποιηθεί η κοινωνική οικονομία με επιτυχία. Στη συνέχεια παραθέτουμε τα αποτελέσματα έρευνας σχετικά με τις Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις (Κοιν.Σ.Επ.) στην Ελλάδα στην οποία συμμετείχαμε και εμείς λόγω της ιδιότητας μας, ως ιδρυτικά μέλη Κοιν.Σ.Επ. Κατόπιν, σε συνεργασία με το Μητρώο Κοινωνικής Οικονομίας έγινε συλλογή και επεξεργασία των στοιχείων των υφιστάμενων φορέων κοινωνικής οικονομίας στους 5 ορεινούς δήμους της Περιφέρειας Ηπείρου και πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις σε εκπροσώπους τους.

Από την ποιοτική ανάλυση των δεδομένων μας συμπεραίνουμε ότι οι στόχοι των κοινωνικών επιχειρηματιών αφορούν κυρίως: την αντιμετώπιση της ανεργίας, την ανάπτυξη της κοινωνικής επιχειρηματικότητας και της τοπικής οικονομίας, την προώθηση τοπικών προϊόντων και την προστασία-ανάδειξη της φυσικής και πολιτισμικής κληρονομιάς. Η κοινωνική οικονομία, είναι ο τομέας εκείνος της οικονομίας που μπορεί να πλαισιώσει το κενό που αφήνει ο παραδοσιακός δημόσιος τομέας και η οικονομία της αγοράς σε τομείς όπως η ενέργεια, οι μεταφορές, η διαχείριση στερεών αποβλήτων, το περιβάλλον, ο πολιτισμός και ο τουρισμός. Πάραυτα, οι Κοιν.Σ.Επ. θα πρέπει να αποτελέσουν ένα εργαλείο ολοκληρωμένης ανάπτυξης στα χέρια της κοινωνίας και όχι ένα εργαλείο για την συρρίκνωση του δημόσιου τομέα και την καταστρατήγηση εργασιακών δικαιωμάτων μέσα από την εγκαθίδρυση ευέλικτων σχέσεων εργασίας.

Εισαγωγή

Η αναπτυξιακή υστέρηση των ορεινών περιοχών σε ολόκληρο τον κόσμο αποτελεί τυπική συνέπεια της ανισόμετρης ανάπτυξης που προτάσσει ο καπιταλισμός. Σήμερα, η πολυδιάστατη κρίση, όχι μόνο δεν αλλάζει αυτό το δεδομένο αλλά, απεναντίας, το ενισχύει. Πάραυτα, οι ορεινές περιοχές αποτελούν ένα καλύτερο περιβάλλον «επανεκκίνησης ζώων» έχοντας ως χαρακτηριστικά τους μηχανισμούς της εφευρετικότητας, της προσαρμοστικότητας, της δημιουργικότητας και της αξιοποίησης των συγκριτικών τους πλεονεκτημάτων (Καλιαμπάκος, 2013). Η ορεινότητα πέρα από γεωμορφολογικό χαρακτηριστικό είναι συνάμα ταυτότητα και συνείδηση για τους ορεσίβιους. Η «λιτή αφθονία», ως τρόπος ζωής των κατοίκων των ορεινών περιοχών, διαμορφώνει υγιέστερες και ανθεκτικότερες κοινωνίες, οι οποίες αν γονιμοποιηθούν από την εφαρμογή σύγχρονων τεχνολογιών και γνώσης, δύναται να αποτελέσουν συνειδητή επιλογή ζωής.

Οι ορεινές περιοχές έχουν ορισμένα ιδιαίτερα φυσικά, κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά που τις διαφοροποιούν σημαντικά από τον υπόλοιπο χώρο και δη τα μεγάλα αστικά κέντρα, ορίζοντας έτσι έναν μειονεκτικότερο χώρο οικονομικής δραστηριότητας. Επομένως, η έννοια της επιχειρηματικότητας σε αυτές διαφοροποιείται και χρειάζεται μια διαφορετική επιστημονική προσέγγιση. Η σχέση απομάκρυνσης-γεινιάσης με μεγάλα αστικά κέντρα καθορίζει την πρόσβαση στις αγορές, στις πηγές χρηματικών κεφαλαίων και πληροφόρησης, σε εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό, σε υπηρεσίες συμβούλων επιχειρήσεων αλλά και πολλών άλλων παραγόντων που ευνοούν τη δημιουργία και την ανάπτυξη μιας επιχείρησης (Σταθοπούλου, 2005). Επιπλέον οι μέχρι τώρα κεντρικές πολιτικές ανάπτυξης χαρακτηρίζονταν από την υιοθέτηση όρων όπως η ανταγωνιστικότητα, η καινοτομία σε τεχνολογίες αιχμής και οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης. Οι παραπάνω όροι δεν μπορούν αντικειμενικά να έχουν υπόσταση στις ορεινές περιοχές λόγω της χαμηλής παραγωγικότητας, του αυξημένου κόστους παραγωγής, της έλλειψης υποδομών, της απομόνωσης και της δημογραφικής γήρανσης (Ρόκος, 2001).

Πιο συγκεκριμένα, από το 1981 που η Ελλάδα έγινε πλήρες μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) έχουν ληφθεί και εφαρμοστεί βαθμιαία διάφορα μέτρα πολιτικής για την ανάπτυξη των ορεινών περιοχών. Κάνοντας μια σύντομη ιστορική αναδρομή (Μιχαηλίδου, 2008) παρατηρούμε ότι κυριαρχεί η λήψη αποσπασματικών αναπτυξιακών μέτρων προσαρμοσμένα στην κυρίαρχη αντίληψη για οικονομική μεγέθυνση και τομεακή ανάπτυξη:

- Αρχικά, τα μέτρα που εφαρμόστηκαν μέχρι το 1985 χαρακτηρίζονταν από την προσπάθεια να προσαρμοστεί η χώρα στις νέες αναπτυξιακές συνθήκες που διαμορφώνονταν μέσα από την ένταξη.
- Μετά το 1985 άρχισε να κατανοείται και να διαδίδεται η έννοια της «ολοκληρωμένης ανάπτυξης» με την απόφαση της Ε.Ε. να χρηματοδοτήσει τα Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα (ΜΟΠ). Στόχος των ΜΟΠ ήταν η χρηματοδότηση τοπικών-ολοκληρωμένων προγραμμάτων ανάπτυξης, με τα οποία ο αγροτικός τομέας θα συνδεόταν με τους άλλους τομείς και κλάδους σε τοπικό επίπεδο, ώστε να πολλαπλασιασθούν οι αναπτυξιακές επιδόσεις σε προϊόντα και θέσεις εργασίας. Οι δημόσιοι και ιδιωτικοί φορείς που ήταν υπεύθυνοι για το σχεδιασμό και την υλοποίηση της σχετικής αναπτυξιακής προσπάθειας δεν μπόρεσαν να προσαρμοσθούν στη νέα αντίληψη για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών και συνεχίστηκε στην πράξη η εφαρμογή του μοντέλου της τομεακής ανάπτυξης.
- Τα επόμενα χρόνια προωθήθηκε η ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού και στις ορεινές περιοχές με την ταυτόχρονη μικρότερης εμβέλειας προώθηση των ήπιων μορφών τουρισμού. Για την περίοδο 2007-2013 η πολιτική ανάπτυξης του ορεινού χώρου περιγράφεται στο Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς (ΕΣΠΑ). Σύμφωνα με το ΕΣΠΑ 2007-2013 για την ανάπτυξη των ορεινών περιοχών: «δεν θα υιοθετηθεί

διαφοροποιημένη πολιτική σε επίπεδο Περιφερειών αλλά η στρατηγική ανάπτυξης του ορεινού χώρου πρέπει να είναι κοινή σε όλη τη χώρα καθώς τα προβλήματα των περιοχών αυτών είναι κοινά σε όλες τις Περιφέρειες». Επιπλέον, τονίζεται η συγκρότηση ενός πολυλειτουργικού προτύπου ανάπτυξης με έμφαση στην παραγωγή «ειδικών προϊόντων» (προϊόντα τοπικά, ειδικού τύπου και τεχνολογίας, υψηλής ποιότητας, κ.λπ.) ώστε να μπορούν να ανταγωνιστούν τα φθηνότερα προϊόντα άλλων περιοχών. Επίσης, γίνεται λόγος για προώθηση ευκαιριών πολυαπασχόλησης, διασφάλιση συνθηκών ίσων ευκαιριών μεταξύ των δύο φύλων, αξιοποίηση του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, αναβάθμιση των υποδομών, προστασία και ανάδειξη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των περιοχών της υπαίθρου που θα συμβάλουν στη βελτίωση της ελκυστικότητας ως περιοχών κατοίκησης και στην προσέλκυση επενδύσεων.

Σημαντική εμπλοκή στην στρατηγική ανάπτυξης του ορεινού χώρου έχει το Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης (2008) καθώς και τα Ειδικά Πλαίσια Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης¹. Οι γενικές κατευθύνσεις για τον ορεινό χώρο είναι:

- η αντιμετώπιση της δημογραφικής αποψίλωσης με την ενίσχυση των υποδομών/υπηρεσιών και των δυνατοτήτων απασχόλησης,
- η ανάδειξη των συγκριτικών πλεονεκτημάτων κάθε παραγωγικού πόρου,
- η στήριξη των δραστηριοτήτων της τοπικής ενδοχώρας για την κοινωνική και οικονομική ανασυγκρότηση,
- η διαφύλαξη των τοπίων, των δασών, των περιβαλλοντικών χαρακτηριστικών,
- η προστασία και ανάδειξη των πολιτιστικών πόρων ως αναπτυξιακών πόρων,
- η διευκόλυνση της πρόσβασης σε υποδομές, επικοινωνία, γνώση και
- η ενίσχυση των δυναμικών ορεινών οικισμών που λειτουργούν ως κόμβοι διοίκησης, υπηρεσιών και μεταφορών.

Τέλος, βασιζόμενοι και στην κριτική ανάλυση των πολιτικών της ΕΕ για την ανάπτυξη των ορεινών περιοχών που πραγματοποιήθηκε από τους Μιχαηλίδου και Ρόκος (2010), τεκμηριώνεται επαρκώς η μερικότητα, η αποσπασματικότητα και η τομεακότητα των μέτρων, τα οποία εξυπηρετούν τους στόχους της «βιώσιμης-αειφόρου» και όχι της ολοκληρωμένης ανάπτυξης. Επίσης σημειώνεται το γεγονός ότι οι τοπικές κοινωνίες σπάνια συμμετέχουν ουσιαστικά στις αποφάσεις που λαμβάνονται σε Περιφερειακό, Εθνικό και Ευρωπαϊκό επίπεδο, γεγονός που δίνει χώρο σε προτάσεις ανάδειξης και του συμμετοχικού σχεδιασμού. Η προσαρμογή των επιχειρησιακών σχεδίων των ΟΤΑ των ορεινών περιοχών στις τοπικές ιδιαιτερότητες σίγουρα αποτελεί μια θετική προοπτική, όχι αρκετή, όμως, υπό το πρίσμα της πολυδιάστατης κρίσης. Δυστυχώς στην Ελλάδα, τα προβλήματα, τα φυσικά και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των ορεινών περιοχών δεν λαμβάνονται υπόψη σε βάθος, με αποτέλεσμα τα αναπτυξιακά μέτρα να μην εξειδικεύονται κατά περίπτωση και τελικά ο μαρασμός των ορεινών περιοχών όλο να επιτείνεται.

Ο ορεινός πληθυσμός δε θα παραμείνει στα βουνά μόνο με τη στήριξη του εισοδήματος, ως αντιστάθμισμα-αποζημίωση των «μόνιμων φυσικών μειονεκτημάτων των ορεινών περιοχών», αλλά κυρίως με τη δημιουργία νέων ευκαιριών απασχόλησης, με ειδικές αναπτυξιακές στρατηγικές που θα προκύπτουν από ενδογενείς δυνάμεις των επί μέρους περιοχών (Ζιωγάνας, 2003). Η έννοια του ανθρώπινου δυναμικού είναι καθοριστικής σημασίας διότι ρυθμίζει την κοινωνική με την οικονομική πραγματικότητα. Από τη σκοπιά

¹ Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, Χωροταξικός Σχεδιασμός Εθνικού Επιπέδου, <http://www.ypeka.gr/?tabid=513>

αυτή οι ορεινές περιοχές παρουσιάζουν σημαντικό μειονέκτημα, καθώς η μείωση του πληθυσμού των τελευταίων 50 χρόνων τους έχει στερήσει το πλέον ενεργό και δυναμικό κεφάλαιο.

Ωστόσο, η επιστροφή στην ύπαιθρο προτάσσεται ως μια διέξοδος από την ανεργία, τους χαμηλούς μισθούς και την αδυναμία κάλυψης των βασικών αναγκών που μαστίζει ένα σημαντικό πλέον ποσοστό του ελληνικού αστικού πληθυσμού (Kasimis and Zografakis, 2012). Στο παρόν, παρατηρείται μια αδιαμφισβήτητη τάση επιστροφής στην επαρχία, όπως υποδεικνύουν και τα αποτελέσματα σχετικής έρευνας του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων (2012) σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη: το 68,2% των ερωτηθέντων δήλωσε πως έχει σκεφτεί να μετακομίσει στην επαρχία ενώ το 19,3% έχει κάνει ήδη κινήσεις για την επιστροφή του. Το φαινόμενο αυτό, αν και δεν αποτελεί ακόμα μεταναστευτικό ρεύμα, περιγράφεται από τον όρο αποαστικοποίηση της κρίσης (crisis counterurbanisation; Gkartziος, 2013), με την έννοια ότι τα βασικά κίνητρα μετανάστευσης διαμορφώνονται και από τις ασκούμενες κοινωνικο-οικονομικές πιέσεις λόγω κρίσης. Υπό αυτό το πλαίσιο, θα διερευνηθεί εάν η κοινωνική οικονομία-ο «τρίτος τομέας»-θα μπορούσε να λειτουργήσει αποτελεσματικότερα σχετικά με την ολοκληρωμένη ανάπτυξη των ορεινών περιοχών.

Κοινωνική οικονομία και Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις (Κοιν.Σ.Επ.)

Σύμφωνα με το Νόμο 4019/2011 για την «Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα», η κοινωνική οικονομία ορίζεται ως: «το σύνολο των οικονομικών, επιχειρηματικών, παραγωγικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων, οι οποίες αναλαμβάνονται από νομικά πρόσωπα ή ενώσεις προσώπων, των οποίων ο καταστατικός σκοπός είναι η επιδίωξη του συλλογικού οφέλους και η εξυπηρέτηση γενικότερων κοινωνικών συμφερόντων». Ως φορέας της κοινωνικής οικονομίας θεσπίζεται η Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση (Κοιν.Σ.Επ.) με τη μορφή αστικού συνεταιρισμού με κοινωνικό σκοπό. Ανάλογα με τον ειδικό σκοπό τους οι Κοιν.Σ.Επ. χωρίζονται σε 3 κατηγορίες: α) Ένταξης (αφορούν στην ένταξη στην οικονομική και κοινωνική ζωή ατόμων των Ευάλωτων Ομάδων Πληθυσμού), β) Κοινωνικής Φροντίδας και γ) Κοινωνικού και Παραγωγικού Σκοπού, οι οποίες εγγράφονται στο Μητρώο Κοινωνικής Οικονομίας.

Οι αξίες της κοινωνικής οικονομίας συνοψίζονται παρακάτω:

- τοπική/ενδογενής ανάπτυξη
- αλληλεγγύη-ποιότητα ζωής
- κοινωνική-οικονομική ενσωμάτωση ευάλωτων ομάδων του πληθυσμού
- πρόληψη κοινωνικών ανισοτήτων
- ενίσχυση του κοινωνικού ιστού
- συνοχή/αλληλεγγύη και ενδυνάμωση του κοινωνικού κεφαλαίου
- ανάπτυξη δημοκρατικών και συμμετοχικών δομών
- προτεραιότητα στα άτομα και στην εργασία έναντι του κεφαλαίου/κέρδους
- κοινωνική καινοτομία.

Οι οικονομικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται εντός του τομέα της κοινωνικής οικονομίας, διαφοροποιούνται από τις αμιγώς κερδοσκοπικές επιχειρήσεις του παραδοσιακού ιδιωτικού τομέα, όπως και από τον αναδιανεμητικό χαρακτήρα του κρατικού τομέα. Επί της ουσίας πρόκειται για την οικονομία των πραγματικών αναγκών και των ήπιων, ανθρώπινων και οικολογικών μεγεθών και αναπτύσσεται σε τοπικό επίπεδο (Νικολόπουλος & Καπογιάννης, 2012). Σε συνδυασμό με την πρόσφατη ευρωπαϊκή αναφορά στην «ποιότητα ζωής σε τοπικό επίπεδο», η οποία ενισχύει (Ντούλια, 2015):

- την προσφορά νέων αγαθών και υπηρεσιών για καλύτερη ποιότητα ζωής
- τη δημιουργία θέσεων εργασίας και την καταπολέμηση της ανεργίας

- την ενίσχυση και ενδυνάμωση της τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης δημιουργείται ένα γόνιμο έδαφος για την κοινωνική οικονομία στις ορεινές περιοχές.

Εν ολίγοις, η κοινωνική οικονομία μπορεί να λειτουργήσει εκεί όπου η ιδιωτική και δημόσια οικονομία δεν λειτουργεί πλήρως και να παρέχει μια σειρά από οφέλη (Colin Stutt Consulting, 2001, Κετζετσοπούλου, 2005):

- οικονομικά: αύξηση εταιριών, παραγωγικότητας και απασχόλησης, τροφοδοσία της αγοράς με προσωπικό που διαθέτει την κατάλληλη εμπειρία,
- κοινωνικά: προώθηση της απασχόλησης και βελτίωση των εισοδημάτων και της ποιότητας ζωής σε μειονεκτικές περιοχές, ενίσχυση των κοινωνικών δεσμών και της κοινωνικής συνοχής, τόνωση της δημιουργικότητας και της καινοτομίας
- πολιτικά: προώθηση μιας δικαιότερης και σταθερότερης κοινωνίας, εξεύρεση καινοτομικών εργαλείων και πρακτικών για την επίτευξη των στόχων της, μη υποχρέωση μεγιστοποίησης των κερδών-στοιχείο που βοηθάει στην δημιουργία σχέσεων εμπιστοσύνης με τις τοπικές κοινωνίες .

Σχηματικά, η κοινωνική οικονομία βρίσκεται στο επίκεντρο της διάδρασης ανάμεσα στο κράτος, την αγορά και την κοινότητα (Pestoff, 2004). Αντίστοιχα, βρίσκεται ανάμεσα στις κυρίαρχες λειτουργικές τους αρχές, δηλαδή τη μη αγοραία, την αγοραία και τη μη χρηματική οικονομία. Η θέση της στο επίκεντρο αυτής της διάδρασης εξηγεί τη δυσκολία της μονοσήμαντης πολιτικής της οριοθέτησης, δεδομένου ότι μια κοινωνική επιχείρηση μπορεί να υποστηριχθεί από φιλελεύθερους ως απόπειρα επίλυσης κοινωνικών προβλημάτων στο πλαίσιο της αγοράς, αλλά και από αντικαπιταλιστές ως αυτόνομη παρέμβαση των από τα κάτω. Εν κατακλείδι, η θέση της κοινωνικής οικονομίας αποτελεί ταυτόχρονα τη δύναμη και την αδυναμία της.

Εικόνα 1. Σχηματική απεικόνιση της έννοιας της κοινωνικής οικονομίας, Pestoff, 2004
Foto 1. Schematic representation of the term of social economy, Pestoff, 2004

Οι δυσκολίες που συναντά η δημιουργία μιας Κοιν.Σ.Επ. είναι αρκετές με σημαντικότερες (Αδάμ, 2014):

- Η αρνητική παρακαταθήκη που άφησε το συνεταιριστικό κίνημα στην Ελλάδα λόγω έλλειψης εσωτερικής δημοκρατίας, κοινωνικού ελέγχου και συνεταιριστικής εκπαίδευσης.

- Το πολύπλοκο θεσμικό πλαίσιο προβλέπει μια πληθώρα νομικών μορφών ανάλογα με το είδος του συνεταιρισμού και εισάγει διακρίσεις σε βάρος τους σε σχέση με τις τυπικές κερδοσκοπικές επιχειρήσεις ως προς την πρόσβαση σε χρηματοδοτικές ενισχύσεις. Επιπλέον, το θεσμικό πλαίσιο για τις κοινωνικές επιχειρήσεις (Ν.4019/2011) είναι πρόσφατο και δεν έχει δοκιμαστεί αρκετά στην πράξη.
- Η ασυνεχής στάση της πολιτικής ηγεσίας ως προς την υποστήριξη του τομέα της κοινωνικής οικονομίας καθιστά το τοπίο ευμετάβλητο (κατάργηση φοροαπαλλαγών Ν. 4019/2011, προσωρινή αναστολή της αρμόδιας Ειδικής Υπηρεσίας για την Κοινωνική Ένταξη και την Κοινωνική Οικονομία).
- Η έλλειψη κατάλληλης τεχνογνωσίας γύρω από λογιστικά, ασφαλιστικά και φορολογικά ζητήματα λόγω της ιστορικής υπανάπτυξης της κοινωνικής οικονομίας στην Ελλάδα και της συνακόλουθης ανεπάρκειας της φορολογικής και της ασφαλιστικής νομοθεσίας.

Μεθοδολογία

Αρχικά, αξιοποιήσαμε τις αναπτυξιακές προτάσεις (Κώτσιος, 2010, 2011, Κώτσιος και Δημοπούλου, 2012, ομαδική εργασία 2013, ομαδική εργασία 2014), οι οποίες έχουν προκύψει στο πλαίσιο εκπαιδευτικής διαδικασίας του Μετσόβιου Κέντρου Διεπιστημονικής Έρευνας για 5 ορεινούς δήμους της Περιφέρειας Ηπείρου (Τζουμέρκα, Μέτσοβο, Κόνιτσα, Ζαγόρι και Πωγώνι), επιχειρώντας να σκιαγραφήσουμε πιθανούς τομείς κοινωνικής επιχειρηματικότητας (Πίνακας 1).

Στη συνέχεια αξιοποιήσαμε τα αποτελέσματα έρευνας σχετικά με τις Κοιν.Σ.Επ. στην Ελλάδα στην οποία συμμετείχαμε και εμείς λόγω της ιδιότητας μας, ως ιδρυτικά μέλη Κοιν.Σ.Επ. Στην έρευνα συμμετείχαν 69 Κοιν.Σ.Επ. και τα σημαντικότερα ευρήματα αφορούν τις εξής κατηγορίες (Βαϊράμη, 2015):

- Είδος Κοιν.Σ.Επ.: Το 87% των Κοιν.Σ.Επ που συμμετείχαν στην έρευνα είναι Συλλογικού και Παραγωγικού Σκοπού. Ακολουθούν οι Κοινωνικής Φροντίδας σε ποσοστό 10% και οι Ένταξης σε ποσοστό 3%.
- Αντικείμενο ενασχόλησης των Κοιν.Σ.Επ.: Εμπόριο (26%), Πολιτισμός (20%), Εκπαίδευση (17%), Υπηρεσίες Κοινωνικής Φροντίδας(12%), Περιβάλλον (10%)
- Ίδρυση-Στάδιο σύστασης: Οι Κοιν.Σ.Επ. (στο δείγμα) ιδρύθηκαν κυρίως με πρωτοβουλία των μελών τους (ποσοστό 80%) ή μέσω ευρωπαϊκού προγράμματος (19%). Πρόκειται για νεοσύστατες κατά βάση επιχειρήσεις. Συγκεκριμένα, το 71% ιδρύθηκε το 2014 ή το 2015, και στην πλειοψηφία τους είτε κατέχουν πιστοποιητικό μέλους (64%) είτε έχουν εκδώσει βεβαίωση εγγραφής (19%).
- Δομή απασχόλησης: Το 37% δεν απασχολεί κάποιον/α εργαζόμενο/η, το 35% δηλώνει ότι απασχολεί μεταξύ 1 και 3 εργαζόμενων οι οποίοι/ες είναι μέλη της Κοιν.Σ.Επ., το 45% αναφέρει ότι απασχολεί τουλάχιστον έναν/μία εργαζόμενο/η μη-μέλος. Τέλος, το 71% των Κοιν.Σ.Επ. στο δείγμα υποστηρίζεται και /ή από εθελοντές.
- Έσοδα-Κερδοφορία: Τα έσοδα των Κοιν.Σ.Επ. προέρχονται κατά βάση από τις δραστηριότητές τους κι ένα μικρό ποσοστό από επιδοτήσεις. Μόνο το 18% είχε κέρδη, εκ των οποίων το 85% δήλωσε ότι κυμάνθηκαν από 1 έως και 10.000 ευρώ.

Πίνακας 1. Ολοκληρωμένη ανάπτυξη με αξιοποίηση των πραγματικών δυνατοτήτων κάθε ορεινής περιοχής.

Table 1. Integrated development by utilizing the actual potential of each mountainous area.

	Τζουμέρκα	Μέτσοβο	Κόνιτσα	Ζαγόρι	Πωγόνι
Διαχείριση στερεών και υγρών αποβλήτων	Λειτουργία ανακύκλωσης και οικιακής κομποστοποίησης	Εγκατάσταση συστήματος ανακύκλωσης	Λειτουργία ανακύκλωσης και οικιακής κομποστοποίησης	Λειτουργία μικρών βιολογικών καθαρισμών-ανακύκλωσης-κομποστοποίησης	Λειτουργία ανακύκλωσης και οικιακής κομποστοποίησης
Ενέργεια	Εκσυγχρονιστικές παρεμβάσεις με ΑΠΕ για την ενεργειακή κάλυψη της ποιμενικής κτηνοτροφίας	Παραγωγή βιοαερίου	Αξιοποίηση δασικής βιομάζας-γεωργικών υπολειμμάτων- ΑΠΕ	Αξιοποίηση κτηνοτροφικών αποβλήτων & δασικής βιομάζας	Πρωτοβουλίες για ενεργειακή αυτονομία σε δημοτικό επίπεδο
Πρωτογενής τομέας παραγωγής	Ενίσχυση αγροτών με στοχευμένες δράσεις ενημέρωσης	Αναγέννηση της γεωργικής παραγωγής	Βιολογική καλλιέργεια και ιχθυοκαλλιέργεια	Βιολογική καλλιέργεια και κτηνοτροφία	Βιολογική καλλιέργεια και ιχθυοκαλλιέργεια
Δευτερογενής τομέας παραγωγής	Μεταποίηση τοπικών προϊόντων-δημιουργία τυροκομείου-σφαγείου	Μεταποίηση ξύλου σε νέα πρωτότυπα οικολογικά προϊόντα π.χ. παιδικά παιχνίδια	Επαναλειτουργία δημοτικών σφαγείων, τυποποίηση & μεταποίηση δασικών προϊόντων και φαρμακευτικών φυτών	Αναδιοργάνωση υλοτομικών συνεταιρισμών-τυποποίηση και πιστοποίηση τοπικών προϊόντων	Τυποποίηση & μεταποίηση δασικών προϊόντων και φαρμακευτικών φυτών
Τριτογενής τομέας παραγωγής	Αγροτουρισμός	Δίκτυα διανομής αγροτικών προϊόντων-παιδικές κατασκηνώσεις	Οικοτουρισμός, φυσιολατρικός και επιστημονικός τουρισμός, παιδικές κατασκηνώσεις	Ανασυγκρότηση τουριστικού μοντέλου-Θεματικές & Εναλλακτικές μορφές τουρισμού-εκθετήριο τοπικών προϊόντων	Τουριστικά θεματικά πάρκα αναβίωσης του παραδοσιακού τρόπου ζωής
Αξιοποίηση φυσικού-πολιτισμικού πλούτου	Ανάδειξη του πολιτισμού της καθημερινής ζωής	Ανάδειξη της υφαντικής τέχνης-περιπατητικών διαδρομών	Επαναλειτουργία σχολής μαστόρων	Διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων	Διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων
Κοινωνικές υποδομές	Καταπολέμηση της ανεργίας στις γυναίκες	Σύνδεση της παράδοσης με την τεχνολογία	Παροχή υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας-παραδοσιακή τεχνική εκπαίδευση	Προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας	Παραδοσιακή τεχνική εκπαίδευση

- Χαρακτηριστικά κοινωνικών επιχειρηματιών: Τα μέλη των Κοιν.Σ.Επ. είναι σε ποσοστό 53% άνδρες και 47% γυναίκες. Έχουν υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, καθώς το 71% είναι απόφοιτοι ΑΕΙ/ΑΤΕΙ και το 32% κατέχει και μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών. Οι λόγοι ίδρυσης συνδέονται κυρίως με την ανάγκη αξιοποίησης των γνώσεων και ικανοτήτων των άνεργων μελών των Κοιν.Σ.Επ., καθώς και με την εξυπηρέτηση αναγκών της τοπικής κοινωνίας και την ανάπτυξή της (κοινωνικοί στόχοι/αξίες). Οι κοινωνικοί επιχειρηματίες που συμμετείχαν στην έρευνα θεωρούν ως πιο σημαντικά εμπόδια για την ανάπτυξη των Κοιν.Σ.Επ., αυτά που εντοπίζονται στο εξωτερικό περιβάλλον τους κι αφορούν την αδυναμία οικονομικής και άλλης μορφής στήριξης (π.χ. θερμοκοιτίδες) αλλά και την ανασφάλεια που δημιουργεί το ασταθές οικονομικό-νομικό περιβάλλον. Το φορολογικό σύστημα και η γραφειοκρατία, εμφανίζονται επίσης ως ανασταλτικοί παράγοντες ανάπτυξης. Τα εμπόδια που εντοπίζονται στο εσωτερικό περιβάλλον των Κοιν.Σ.Επ δε θεωρούνται εξίσου ισχυρά. Παρόλα αυτά, η έλλειψη χρηματοοικονομικών πόρων, που προφανώς συνδέεται με τη δυσκολία πρόσβασης σε χρηματοδοτικά προγράμματα/εργαλεία αλλά και με την έλλειψη στήριξης γενικότερα, αποτελεί ισχυρό εμπόδιο ανάπτυξης.

Τέλος, σε συνεργασία με το Μητρώο Κοινωνικής Οικονομίας έγινε συλλογή (πρόσβαση στις 23/02/2016) και επεξεργασία των στοιχείων των υφιστάμενων φορέων κοινωνικής οικονομίας στους παραπάνω 5 ορεινούς δήμους της Περιφέρειας Ηπείρου (Τζουμέρκα, Μέτσοβο, Κόνιτσα, Ζαγόρι και Πωγώνι) αλλά και ποσοτικά σε όλους τους ορεινούς δήμους της χώρας (Καλλικράτης, 2013). Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στον Πίνακα 2 παρακάτω (ο αριθμός Κοιν.Σ.Επ. αφορά επιχειρήσεις που είναι σε καθεστώς είτε πιστοποίησης μέλους, είτε οριστικής εγγραφής μέλους, είτε προσωρινής εγγραφής μέλους).

Πίνακας 2. Ποσοτικά στοιχεία υφιστάμενων φορέων κοινωνικής οικονομίας σε ορεινούς δήμους.

Table 3. Quantitative data on existing social economy bodies in mountainous municipalities.

Περιφέρεια/Αριθμός Ορεινών Δήμων	Αριθμός Κοιν.Σ.Επ στην Περιφέρεια	Αριθμός Κοιν.Σ.Επ σε Ορεινό Δήμο/Ποσοστό επί του συνόλου %
Ηπείρου/8	11	2/18
Κρήτης/7	39	0
Στερεάς Ελλάδας/2	18	0
Πελοποννήσου/5	54	3/6
Δυτικής Ελλάδας/1	20	1/5
Ανατολικής Μακεδονίας & Θράκης/3	47	3/6
Δυτικής Μακεδονίας/3	7	1/14
Κεντρικής Μακεδονίας/1	108	3/3
Θεσσαλίας/3	59	2/3

Συζήτηση

Παρατηρούμε ότι η συμμετοχή των Κοιν.Σ.Επ. σε ορεινούς δήμους στο σύνολο των Κοιν.Σ.Επ. στις Περιφέρειες που διαθέτουν ορεινούς δήμους κυμαίνεται από 0% έως 18%. Το μεγαλύτερο ποσοστό υπάρχει στις Περιφέρειες Ηπείρου και Δυτικής Μακεδονίας, οι οποίες βέβαια διαθέτουν τον μικρότερο αριθμό Κοιν.Σ.Επ. Επίσης το γεγονός ότι η Περιφέρεια Ηπείρου, η οποία διαθέτει τον μεγαλύτερο αριθμό ορεινών δήμων (8 ορεινούς σε

18 δήμους στο σύνολο=45%) συγκριτικά με την Περιφέρεια Κρήτης που είναι η αμέσως επόμενη Περιφέρεια σε ορεινούς δήμους (7 ορεινούς σε 24 δήμους στο σύνολο=30%), διαθέτει το μεγαλύτερο ποσοστό φορέων κοινωνικής οικονομίας, διαγράφει μια αισιόδοξη πορεία σχετικά με την κοινωνική επιχειρηματικότητα στην ορεινότερη Περιφέρεια της Ελλάδας.

Οι 2 Κοιν.Σ.Επ που δραστηριοποιούνται στην Περιφέρεια Ηπείρου έχουν έδρα το Δήμο Ζαγορίου και επωνυμίες: «Οικομουσείο Ζαγορίου» και «Το Ζαγόρι της Αλληλεγγύης» και ιδρύθηκαν το 2014 και 2015 αντίστοιχα. Έχουν αντίστοιχα δραστηριότητες στην: «παροχή υπηρεσιών εκπαίδευσης και ενημέρωσης σχετικά με το περιβάλλον, τον πολιτισμό και την κοινωνία του Ζαγορίου» και στην: «παραγωγή και πιστοποίηση τοπικών αγροτικών προϊόντων». Ύστερα από συνεντεύξεις με τους προέδρους² των 2 Κοιν.Σ.Επ. παραθέτουμε:

Α) Η Κοιν.Σ.Επ. «Οικομουσείο Ζαγορίου» είναι μια δομή που διαχειρίζεται την προστασία και την αξιοποίηση της φυσικής και πολιτισμικής κληρονομιάς με στόχο την τοπική ανάπτυξη. Η βασική αρχή του συνίσταται στο ότι τα μνημεία μιας περιοχής παραμένουν «in situ» αντικατοπτρίζοντας ζωντανές μαρτυρίες μιας συγκεκριμένης εποχής. Η επικοινωνία με τους επισκέπτες περιλαμβάνει πτυχές της κοινωνικής ζωής, των παραγωγικών διαδικασιών, της κοινωνικοοικονομικής και της φυσικής ιστορίας του τόπου. Επομένως είναι «ζωντανό» στη δράση του και «ανοιχτό» στον κόσμο. Παράλληλα ερμηνεύει την πνευματική, κοινωνική και οικονομική εξέλιξη του τοπικού πληθυσμού, η οποία είναι άμεσα συνδεδεμένη με το φυσικό περιβάλλον και τις επιδράσεις του στον καθορισμό της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας του. Το πεδίο δράσης του επεκτείνεται σε όλα τα κοινά αγαθά του Ζαγορίου και της τοπικής κοινωνίας, και σύμφωνα με τους καταστατικούς σκοπούς του ασχολείται με:

- Την πολιτιστική ανάπτυξη: είναι ένας χώρος μνήμης και συμμετέχει στην ενίσχυση της τοπικής ταυτότητας. Μπορεί να οργανώνει δραστηριότητες που βοηθούν τη μετάδοση των παραδόσεων και της τεχνογνωσίας στις νεότερες γενιές.
- Την κοινωνική ανάπτυξη: προτείνει δραστηριότητες ένταξης στην αγορά εργασίας, για άτομα με κοινωνικές δυσκολίες, με έργα όπως η συντήρηση των μονοπατιών ή η αναστήλωση παραδοσιακών κτιρίων και μνημείων.
- Την προστασία και ανάδειξη του περιβάλλοντος: δεδομένου ότι το φυσικό περιβάλλον αποτελεί συγχρόνως έναν πολύτιμο πόρο και ένα συγκριτικό πλεονέκτημα που μπορεί να βοηθήσει την τοπική ανάπτυξη, οφείλει να εξασφαλίζει την προστασία και την ανάδειξή του. Μέσα σε αυτό το πνεύμα θα οργανώνονται ημερίδες και επιστημονικά συνέδρια, θα σχεδιάζονται μονοπάτια ερμηνείας του χώρου κτλ.
- Τη δημογραφική ανάπτυξη: στην Ευρώπη η αξιοποίηση μιας απομακρυσμένης περιοχής μέσω ενός Οικομουσείου συντέλεσε στην συγκράτηση του πληθυσμού που ήδη υπήρχε αλλά και στην προσέλκυση νέου. Πρόκειται για ανθρώπους των πόλεων που σήμερα έχουν όλο και περισσότερες δυνατότητες να εργασθούν στην ύπαιθρο και αναζητούν μια ποιότητα ζωής. Έτσι το «Οικομουσείο Ζαγορίου» μπορεί να συμβάλλει στη βελτίωση της ποιότητας ζωής και να εκφράσει την επιστημονική δυναμική της περιοχής του Ζαγορίου.
- Την οικονομική ανάπτυξη: είναι προφανές ότι ο τουρισμός μπορεί να παίξει ουσιαστικό ρόλο σε κάθε ήπια αναπτυξιακή πορεία. Το Οικομουσείο αποτελεί τη σύνθεση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς συντελώντας στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη του Ζαγορίου ως τουριστικού προορισμού διεθνούς φήμης. Ο πολιτισμικός τουρισμός και ο γεωτουρισμός, ως ήπιες μορφές τουριστικής

² Κανελλοπούλου Γεωργία, πρόεδρος Κοιν.Σ.Επ «Οικομουσείο Ζαγορίου» και Καραβασίλης Άγις, πρόεδρος Κοιν.Σ.Επ ««Το Ζαγόρι της Αλληλεγγύης»»

ανάπτυξης, αποτελούν τα πλέον σύγχρονα μοντέλα βιώσιμου θεματικού τουρισμού που προτείνουμε.

Β) Η Κοιν.Σ.Επ. «Το Ζαγόρι της Αλληλεγγύης» συγκροτήθηκε εστιάζοντας στην ουσιαστική ανάγκη για την εφαρμογή ενός προγράμματος παραγωγικής ανασυγκρότησης με σεβασμό στους τοπικούς πόρους και στους ντόπιους παραγωγούς και επαγγελματίες, με χαρακτηριστικά κοινωνικής πολιτικής και δημογραφικής ανάκαμψης, όπως και με στοιχεία άμεσης δημοκρατίας. Στους άμεσους στόχους της είναι η παραγωγική στήριξη των τοπικών αγροτικών προϊόντων (γεωργικών και κτηνοτροφικών), η ανάπτυξη ενός πραγματικά εναλλακτικού τουρισμού με εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά και η επιδίωξη κοινωνικής αλληλεγγύης σε όλα τα επίπεδα.

Παραδείγματα εφαρμογής της κοινωνικής οικονομίας από Ελλάδα και εξωτερικό, κατάλληλα για μη αστικές, ορεινές και απομακρυσμένες περιοχές.

Αυτό που λείπει γενικά από τον ελληνικό χώρο και θεωρούμε ότι πρέπει να αναδείξουμε στο παρόν άρθρο, είναι η δυνατότητα ανάπτυξης συνεταιριστικών επιχειρήσεων σε κλάδους που δεν αποτελούν παραδοσιακά προνομιακά πεδία του ελληνικού συνεταιριστικού κινήματος και μπορούν να παράγουν προστιθέμενη αξία για την ανάπτυξη των ορεινών και απομακρυσμένων περιοχών, αξιοποιώντας περισσότερα από ένα συγκριτικά πλεονεκτήματα από όσα καταγράφονται ανωτέρω. Ακολουθούν ενδεικτικά παραδείγματα, καθώς δεν είναι εφικτή η εξάντληση του θέματος στο πλαίσιο του παρόντος άρθρου:

Ενέργεια

Η παραγωγή ενέργειας και ιδιαίτερα εκείνη από τοπικά διαθέσιμες Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας (ΑΠΕ) είναι ένας από τους πλέον δυναμικούς τομείς της οικονομίας με συνήθως εγγυημένη κερδοφορία για όσους επενδύσουν σε αυτόν. Ως παραγωγή ενέργειας από ΑΠΕ να διευκρινίσουμε εδώ ότι συμπεριλαμβάνονται δραστηριότητες που αφορούν στην παραγωγή ηλεκτρισμού, θερμότητας ή συμπαραγωγή αυτών καθώς και την παραγωγή καυσίμων (βιομάζα, βιοαέριο, pellets κ.ά) τα οποία στην συνέχεια αξιοποιούνται στη θέρμανση κτιρίων ή στις μεταφορές.

Αν παραβλέψουμε την περίοδο άνθησης των εγκαταστάσεων φωτοβολταϊκών σταθμών βασιζόμενη στις προνομιακές τιμές αγοράς της παραγόμενης ενέργειας, η οποία και αναπόφευκτα αναπροσαρμόστηκε με αποτέλεσμα την συρρίκνωση των συγκεκριμένων επενδύσεων, η επιχειρηματική δραστηριοποίηση του ιδιωτικού τομέα, πόσο μάλλον του δημοσίου σε δραστηριότητες παραγωγής ενέργειας από ΑΠΕ είναι ιδιαίτερα περιορισμένη. Οι λόγοι που συγκρατούν χαμηλά την υλοποίηση τέτοιων έργων, ανεξαρτήτως της φύσεως του επενδυτή, έχουν συνήθως να κάνουν:

- με τη δυσκολία πρόσβασης σε κεφάλαια, ιδιαίτερα εν μέσω οικονομικής κρίσης και
- με την απαιτητική, σε χρόνο και χρήμα, αδειοδοτική διαδικασία για έργα των οποίων η τελική δυνατότητα υλοποίησης είναι αβέβαιη.

Όσον αφορά τον ιδιωτικό τομέα ένας επιπλέον λόγος καθυστέρησης ή ακύρωσης των σχετικών επενδύσεων είναι η αντίδραση των πολιτών σε σχεδιαζόμενα έργα μεγάλης κλίμακας (τα οποία συνήθως προωθούνται με στόχο τη μεγιστοποίηση του οικονομικού οφέλους), λόγω των αναμενόμενων επιπτώσεων στο περιβάλλον και το τοπίο. Από την άλλη μεριά, οι λόγοι που συγκρατούν τον δημόσιο τομέα έχουν να κάνουν επιπροσθέτως με την έλλειψη τεχνογνωσίας και αντίστοιχου ανθρώπινου δυναμικού, αλλά και με θεσμικά κωλύματα όσον αφορά την ανάληψη επιχειρηματικής δραστηριότητας και παραγωγής εσόδων από τους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

Η υλοποίηση έργων παραγωγής ενέργειας από ΑΠΕ αποτελούν δραστηριότητες έντασης κεφαλαίου και προϋποθέτουν είτε επάρκεια ρευστότητας είτε αποδοτική πρόσβαση

σε δανειακά κεφάλαια. Παράλληλα, τέτοια έργα απαιτούν την υλοποίηση σημαντικών υποδομών στο τοπικό επίπεδο επιδρώντας στις χρήσεις γης (αιολικοί και φωτοβολταϊκοί σταθμοί) ή προϋποθέτοντας τη συνεργασία πολλών «παικτών» για τη διασφάλιση των αναγκαίων πηγών ενέργειας (βιομάζα / βιοαέριο). Η ανάγκη ενσωμάτωσης συμμετοχικών και συνεργατικών διαδικασιών στον σχεδιασμό, την χρηματοδότηση, την υλοποίηση και την ιδιοκτησία τέτοιων έργων έχει καταστεί σαφής τα τελευταία χρόνια.

Οι Συνεταιρισμοί Ενέργειας πολιτών ή σύμπραξης πολιτών και Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης, είναι πλέον ένα συχνό και αρκετά επιτυχημένο παράδειγμα συνεταιριστικής επιχειρηματικότητας διεθνώς, με εκατοντάδες εγχειρήματα, πολλά εκ των οποίων έχουν δικτυωθεί σε δευτεροβάθμιο επίπεδο μέσω του Δικτύου Συνεταιρισμών Ενέργειας³. Ανάλογες απόπειρες έχουν ξεκινήσει και στην χώρα μας με δύο συνεταιρισμούς ενέργειας στην Σίφνο⁴ και την Καρδίτσα⁵. Τα βασικά πλεονεκτήματα των Συνεταιρισμών Ενέργειας είναι ότι:

- Το αρχικό κεφάλαιο δεν παρέχεται από έναν μοναδικό χρηματοδότη, αλλά από συγκέντρωση μικρών κεφαλαίων που διαθέτουν οι πολίτες-συνεταιριστές, αποκτώντας έτσι ισότιμο δικαίωμα συμμετοχής στην λήψη των αποφάσεων και στην διανομή των κερδών.
- Δεν αποτελεί αυτοσκοπό η μεγιστοποίηση της κερδοφορίας, οπότε είναι αποδεκτές και επενδύσεις μικρότερης κλίμακας με χαμηλότερα περιθώρια κέρδους.
- Εφόσον ο σχεδιασμός και η ανάπτυξη της επένδυσης ελέγχεται από τους πολίτες, δίνεται η ευκαιρία σε αυτούς να ελαχιστοποιήσουν τις περιβαλλοντικές, κοινωνικές και λοιπές επιπτώσεις του έργου, καθιστώντας έτσι την επένδυση περισσότερο εφικτή και καλύτερα προσαρμοσμένη στους περιορισμούς και τις ανάγκες της περιοχής και της τοπικής κοινωνίας.

Η λειτουργία ενός Συνεταιρισμού Ενέργειας σε μια ορεινή ή απομακρυσμένη περιοχή μπορεί, λοιπόν, να αξιοποιήσει το ενεργειακό δυναμικό της περιοχής αυτής, με σημαντικά οφέλη για την τοπική κοινωνία, τα οποία μπορούν να κατηγοριοποιηθούν στα παρακάτω:

- Οικονομικά: Στην περίπτωση που οι δραστηριότητες του Συνεταιρισμού αφορούν στην πώληση της παραγόμενης ενέργειας από ΑΠΕ τότε παράγονται σημαντικά έσοδα, ενώ στην περίπτωση που οι δραστηριότητες αφορούν την αυτοπαραγωγή τότε οικονομικά οφέλη προκύπτουν από την εξοικονόμηση κόστους αγοράς της αντίστοιχης ενέργειας ή καυσίμου από τους προμηθευτές της αγοράς. Είναι προφανές ότι η εκμετάλλευση των αντίστοιχων τοπικά διαθέσιμων ενεργειακών πόρων από επενδυτικά σχήματα στα οποία δεν συμμετέχει η τοπική κοινωνία θα απέδιδε εξαιρετικά λιγότερα οφέλη σε αυτή.
- Περιβαλλοντικά: Η υλοποίηση δράσεων τοπικού ενδιαφέροντος σχετικά με την παραγωγή ενέργειας μέσω συμμετοχικών σχημάτων όπως οι Συνεταιρισμοί όπου ο σχεδιασμός και η υλοποίηση των δράσεων θα υλοποιείται μέσω συνδιαμόρφωσης και συναίνεσης με τους πολίτες και τοπικούς φορείς θα διασφαλίζει την ουσιαστική βελτίωση των τοπικών περιβαλλοντικών συνθηκών και την προστασία των συχνά ευαίσθητων οικοσυστημάτων των ορεινών και απομακρυσμένων περιοχών.
- Κοινωνικά: Η ενεργός συμμετοχή των πολιτών σε δραστηριότητες παραγωγής ενέργειας ενέχει φυσικά και σημαντικά κοινωνικά οφέλη δεδομένου ότι αποτελούν ευκαιρίες για ενεργοποίηση συμμετοχικών και δημοκρατικών διαδικασιών λήψης σημαντικών και στρατηγικών αποφάσεων για την τοπική ανάπτυξη. Με αυτό τον

³ Ευρωπαϊκό Δίκτυο Συνεταιρισμών Ενέργειας, <http://rescoop.eu/>

⁴ Συνεταιριστική Εταιρία Σίφνου, <http://sifnosislandcoop.gr/>

⁵ Ενεργειακή Συνεταιριστική Εταιρία Καρδίτσας, <http://goo.gl/bRsu9k>

τρόπο οι πολίτες «ζυμώνονται» σε νέα σχήματα διοίκησης του τόπου, όπου πλέον από παρατηρητές των εξελίξεων αναλαμβάνουν ρόλο «ενεργών πολιτών». Παράλληλα ειδικά για τις ορεινές περιοχές η ανάπτυξη Συνεταιρισμών Ενέργειας εκτιμάται ότι θα μπορούσε να συμβάλει στην αντιμετώπισή του φαινομένου της ενεργειακής φτώχειας, το οποίο και είναι ιδιαίτερα έντονο, κυρίως μέσω της μείωσης του κόστους της ενέργειας.

Μεταφορές

Οι μεταφορές αποτελούν την άλλη «αχίλλειο πτέρνα» των ορεινών και απομακρυσμένων περιοχών, σε βαθμό τέτοιο που θα μπορούσαμε να μιλήσουμε ακόμα και για «μεταφορική φτώχεια», κατ' αντιστοιχία της ενεργειακής. Λόγω της αραιοκατοίκησης, του μικρού μεγέθους των οικισμών, των μεγάλων αποστάσεων και του έντονου αναγλύφου, οι περισσότερες περιβαλλοντικά φιλικές και οικονομικές εναλλακτικές λύσεις του ΙΧ αυτοκινήτου, όπως είναι το περπάτημα, το ποδήλατο και η δημόσια συγκοινωνία δεν βρίσκουν ικανοποιητική ή καθόλου εφαρμογή.

Το υψηλό κόστος κτήσης και χρήσης του ΙΧ αυτοκινήτου, αλλά και οι δυσλειτουργίες που επιφέρει σε περιόδους αιχμής, δεν αντιμετωπίζονται αλλά επιδεινώνονται από τα σημερινά μοντέλα ιδιωτικών μαζικών μεταφορών (ΚΤΕΛ), ταξί και ενοικιαζόμενων οχημάτων. Ο δημόσιος τομέας μόνο με επιδότηση συγκεκριμένων μεταφορικών υπηρεσιών (πχ μεταφορά μαθητών, ηλικιωμένων ή ΑΜΕΑ) προσπαθεί να αντιμετωπίσει το πρόβλημα, ενώ ο ιδιωτικός τομέας το αντιμετωπίζει είτε με υψηλή κοστολόγηση των παρεχόμενων υπηρεσιών του (ενίοτε και με μονοπωλιακούς όρους) είτε απλά με εποχική δραστηριότητα, κάτι που φυσικά δεν απαντά στις ανάγκες των μόνιμων κατοίκων.

Το κενό αυτό έρχονται να καλύψουν διάφορα συστήματα κοινόχρηστων οχημάτων (carsharing) και συνοδήγησης (carpooling), τα οποία έχουν ξεκινήσει από το 1997 στον Καναδά με συνεταιριστική μορφή⁶ και έχουν διαδοθεί πλέον ευρέως στις αναπτυγμένες χώρες της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης με πρωτοβουλίες του ιδιωτικού τομέα και ιδιαίτερα μεγάλων επιχειρήσεων της αυτοκινητοβιομηχανίας και της ενοικίασης οχημάτων⁷ κ.α. Στην Ελλάδα υπάρχει μόνο η εμπειρία των συστημάτων carpooling, ιδιαίτερα για υπεραστικά ταξίδια μεγάλου μήκους μεταξύ αστικών κέντρων⁸, καθώς το μοναδικό σύστημα carsharing που εφαρμόστηκε στην χώρα ήταν βραχείας διάρκειας και απέτυχε επιχειρηματικά.

Τα συστήματα αυτά μπορούν να αξιοποιήσουν τον υφιστάμενο στόλο οχημάτων μιας τοπικής κοινωνίας, ο οποίος συνήθως δεν χρησιμοποιείται πλήρως στον χρόνο ζωής του, και τον καθιστούν «κοινόχρηστο» (χωρίς αναγκαστικά αλλαγή της ιδιοκτησίας των οχημάτων), προσφέροντας έτσι την δυνατότητα σε ανθρώπους που:

- είναι μόνιμοι κάτοικοι και δεν έχουν ή δεν μπορούν να αποκτήσουν ιδιωτικό όχημα
- είναι μόνιμοι κάτοικοι και δεν τους συμφέρει να διατηρούν προσωπικό όχημα
- είναι μόνιμοι κάτοικοι και δεν τους συμφέρει να έχουν δεύτερο ή τρίτο όχημα στην ιδιοκτησία τους
- είναι παραθεριστές (με ιδιόκτητη εξοχική κατοικία) ή επισκέπτες/τουρίστες και δεν επιθυμούν να έρθουν στο χωριό με το προσωπικό τους όχημα

να χρησιμοποιούν τα οχήματα του συνεταιρισμού και να πληρώνουν για αυτά αναλογικά με τη χρήση τους, σε τιμές που είναι χαμηλότερες από την ενοικίαση οχήματος ή την χρήση ταξί.

⁶ Συνεταιρισμός Κοινόχρηστων Οχημάτων ΜΟΔΟ Καναδά, <http://modo.coop/>

⁷ Εταιρείες Κοινόχρηστων Οχημάτων, ZIPCAR <http://www.zipcar.com/>, CAR2GO <https://www.car2go.com/>, AUTOLIB <https://www.autolib.eu/en/>

⁸ Ελληνική Βάση Συνοδήγησης <http://carpooling.gr/>, Carpooling ΕΜΠ <http://carpooling.ntua.gr/>

Σε περισσότερο εξελιγμένες τεχνολογικά μορφές αυτών των συστημάτων, τα οχήματα του συνεταιρισμού μπορούν να κλειδώνουν/ξεκλειδώνουν και να χρεώνονται με τη χρήση ψηφιακών καρτών ή smartphones και να παραλαμβάνονται/παραδίδονται οπουδήποτε στο οδικό δίκτυο (αντί για σταθμούς), χωρίς την μεσολάβηση εξουσιοδοτημένου υπαλλήλου. Η αναδιανομή των οχημάτων στον χώρο, ο έλεγχος και η επισκευή των βλαβών, όπως και η τροφοδοσία με καύσιμα μπορεί να γίνεται από το προσωπικό της επιχείρησης. Σε μια τρίτη εκδοχή, θα μπορούσε να δημιουργηθεί ένα Συνεταιριστικό Ολοκληρωμένο Σύστημα Κινητικότητας, που θα περιλαμβάνει:

- κοινόχρηστα οχήματα των κατοίκων
- ιδιωτικά οχήματα που λειτουργούν με σύστημα carpooling
- ενοικιαζόμενα οχήματα
- λεωφορεία των τοπικών ΚΤΕΛ
- τοπικά ταξί
- κοινόχρηστα δίκυκλα (από ηλεκτρικά ποδήλατα έως συμβατικές μηχανές)

και θα εξυπηρετεί κάθε χρήστη με το κατάλληλο όχημα, για το είδος της μετακίνησης και την στιγμή που το χρειάζεται. Τα συστήματα αυτά έχουν ήδη καταξιωθεί στον αστικό χώρο και στις υπεραστικές μετακινήσεις μεταξύ αστικών κέντρων και πλέον το ερώτημα που τίθεται είναι ποιο θα ήταν το κατάλληλο συνεταιριστικό μοντέλο και ο βέλτιστος συνδυασμός τύπων κοινόχρηστων οχημάτων για μια ορεινή ή απομακρυσμένη περιοχή.

Διαχείριση στερεών αποβλήτων

Η συλλογή και διαχείριση των απορριμμάτων ήταν ανέκαθεν αρμοδιότητα των ΟΤΑ, αλλά πλέον τίθεται το ερώτημα ποιο θα ήταν το καταλληλότερο σχήμα για την πληρέστερη εφαρμογή της ανακύκλωσης ειδικά σε μια ορεινή ή απομακρυσμένη περιοχή. Ένα ολοκληρωμένο σύστημα ανακύκλωσης δεν απαιτεί ιδιαίτερα ακριβό και εξειδικευμένο εξοπλισμό, ούτε μεγάλο αριθμό οχημάτων και προσωπικού, ιδιαίτερα σε μια αραιοκατοικημένη περιοχή. Αυτό στο οποίο χρειάζεται να δοθεί έμφαση είναι η εκπαίδευση του πληθυσμού για την καλύτερη διαλογή στην πηγή και η ευκολία, αποτελεσματικότητα και αξιοπιστία με την οποία τα υλικά της αρχικής διαλογής θα φτάσουν στο Κέντρο Διαλογής Ανακυκλώσιμων Υλικών για να διαχωριστούν πλήρως, να καθαριστούν και να γίνουν δέματα, προκειμένου να καταλήξουν στους κατάλληλους αποδέκτες.

Πρόκειται για εργασία που δεν μπορεί πάντα να γίνει αποτελεσματικά από το υφιστάμενο προσωπικό των ΟΤΑ, αλλά δεδομένης της οικονομικής της βιωσιμότητας θα μπορούσε να αναληφθεί από μια Συνεταιριστική Επιχείρηση Κατοίκων, η οποία θα αναλάβει συγχρόνως και το έργο της προώθησης/προβολής, όπως και της εκπαίδευσης των πολιτών, τα οποία είναι αλληλένδετα. Ένα από τα πλέον επιτυχημένα παραδείγματα καταγράφεται σήμερα στην Μύκονο⁹, ενώ σημαντικές προσπάθειες γίνονται και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας όπως είναι η Τήνος¹⁰, η Λακωνία¹¹, η Αρκαδία¹² και η Πάτρα¹³.

Σε περιοχές που ασκείται έντονα η δραστηριότητα της γεωργίας και της κτηνοτροφίας, η ανακύκλωση των απορριμμάτων μπορεί να προσφέρει λίπασμα για τις καλλιέργειες, ενώ η κατάλληλη διαχείριση των αποβλήτων της γεωργίας, της κτηνοτροφίας ή ακόμα και των αστικών αποβλήτων μπορεί να προσφέρει καύσιμα (pellets, βιοαέριο ή υδρογόνο) για διάφορες χρήσεις. Το παράδειγμα του νησιού Samsø της Δανίας, όπως και της Ενεργειακής

⁹ ΜοικοΝΟΣ, Αστικός Συνεταιρισμός για την ανακύκλωση στη Μύκονο, <https://moikonos.wordpress.com/>

¹⁰ Καλλονή – Κελλιά, Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση για την Τοπική Ανάπτυξη και το Περιβάλλον <http://kalloni-tinos.gr/>

¹¹ Λακωνική Βιοενεργειακή, <http://www.bioenergeiaki.gr/>

¹² Αρκαδική Εναλλακτική ΑΕ, <https://goo.gl/ySgkK9>

¹³ «Ανακυκλώνω στην πηγή» ΚοινΣΕΠ Πάτρας, <https://anakyklwnw.wordpress.com/>

Συνεταιριστικής Εταιρίας Καρδίτσας, αποδεικνύουν ότι τέτοιες εφαρμογές μπορούν να υλοποιηθούν και με συνεταιριστικά σχήματα.

Συμπεράσματα

Επομένως διαπιστώνεται ότι οι στόχοι των κοινωνικών επιχειρηματιών αφορούν κυρίως: την αντιμετώπιση της ανεργίας, την ανάπτυξη της κοινωνικής επιχειρηματικότητας και της τοπικής οικονομίας, την προώθηση τοπικών προϊόντων και την προστασία ανάδειξη του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος. Οι ορεινές περιοχές χαρακτηρίζονται από ένα περιβάλλον, που δημιουργεί περιορισμούς μεν αλλά, ταυτόχρονα, προσφέρει την ευκαιρία για ανάπτυξη οικονομικών δραστηριοτήτων που δεν δύνανται να αναπτυχθούν στον αστικό χώρο. Επομένως το συγκριτικό πλεονέκτημα δεν ανήκει σε οικονομικούς παράγοντες (π.χ. χαμηλότερες τιμές εκροών και συντελεστών παραγωγής, έγκαιρη παράδοση κ.λπ.) αλλά στη δυνατότητα μετατροπής των μειονεκτημάτων του ορεινού χώρου σε πλεονεκτήματα δημιουργώντας επιχειρηματικές ευκαιρίες.

Για υπηρεσίες που παρείχε παραδοσιακά ο δημόσιος τομέας και αδυνατεί σήμερα να τις προσφέρει λόγω έλλειψης ανθρώπινου δυναμικού, εξοπλισμού και οικονομικών πόρων ή θεσμικών εμποδίων που επέφερε ο Καλλικράτης-όχι δηλαδή εξαιτίας κάποιας δομικής του ανεπάρκειας να ανταπεξέλθει-θεωρούμε ότι η κοινωνική οικονομία δεν πρέπει να αποτελεί την πρώτη επιλογή για την κάλυψη του σχετικού κενού, διότι μπορεί έτσι να αποτελέσει εργαλείο για την συρρίκνωση του δημόσιου τομέα και την καταστρατήγηση εργασιακών δικαιωμάτων μέσα από την εγκαθίδρυση ευέλικτων σχέσεων εργασίας, που η κοινωνική οικονομία ούτως ή άλλως διαθέτει.

Με βάση την έρευνα μας συμπεραίνουμε πως η κοινωνική οικονομία, είναι ο τομέας εκείνος της οικονομίας που μπορεί να πλαισιώσει το κενό που αφήνει ο παραδοσιακός δημόσιος τομέας και η οικονομία της αγοράς (προκαλώντας ταυτόχρονα αυτούς τους δύο τομείς να επανατοποθετηθούν σε ένα νέο πλαίσιο), σε μια σειρά υπηρεσιών και παραγωγικών κλάδων, που:

- είτε απαιτούν γη, ακίνητα, μέσα παραγωγής και ανθρώπινους πόρους, που η συνεταιριστική οργάνωση μπορεί να διασφαλίσει ευκολότερα από μια νέα ιδιωτική επιχείρηση, μέσω της συνάθροισης και συνέργειας υφιστάμενων πόρων
- είτε απαιτεί την εφαρμογή ιδιαίτερα καινοτόμων μεθόδων και τεχνολογιών, που ο δημόσιος τομέας δεν μπορεί να ενσωματώσει εύκολα με τους σημερινούς του πόρους, το θεσμικό πλαίσιο και τις δεξιότητες των ανθρώπων που τον συγκροτούν, ενώ παράλληλα τα περιθώρια κερδοφορίας δεν είναι αρκετά ελκυστικά για τον ιδιωτικό τομέα
- είτε η τήρηση και η προβολή ορθών περιβαλλοντικών και εργασιακών προτύπων παίζει σημαντικό ρόλο για την ανταγωνιστικότητα του προϊόντος/υπηρεσίας, με την προϋπόθεση ότι μια συνεταιριστική επιχείρηση είναι σε θέση να τα τηρήσει αυτά καλύτερα από μια συμβατική επιχείρηση.

Ωστόσο απαιτείται συντονισμός ανάμεσα στις πολιτικές και τις διαχειριστικές αρχές, αλλά κυρίως στην ουσία και το περιεχόμενο των αναπτυξιακών μέτρων καθώς και στον τρόπο που αυτά τελικά αξιοποιούνται και εφαρμόζονται. Η νέα νομοθεσία με την ενοποίηση του θεσμικού πλαισίου περί συνεταιρισμών που αναμένεται να είναι έτοιμη μέχρι την άνοιξη του 2017 θα είναι καθοριστικής σημασίας για το μέλλον των Κοιν.Σ.Επ. Όλες αυτές οι αλλαγές αν πλαισιωθούν με εργαλεία στήριξης των επιχειρημάτων της κοινωνικής οικονομίας, δομές ενημέρωσης, προώθησης, συμβουλευτικής και οικονομικά χρηματοδοτικά εργαλεία καθώς και την ενεργοποίηση του Ταμείου Κοινωνικής Οικονομίας θα βοηθήσουν το αναπτυξιακό εργαλείο της κοινωνικής οικονομίας πραγματικά. Τέλος, απαιτείται κοινή σε ευρωπαϊκό επίπεδο αποσαφήνιση των εννοιών «ορεινός δήμος», «ορεινή περιοχή», «ορεινή κοινότητα», «μειονεκτική κοινότητα», προκειμένου να είναι εφαρμόσιμες οι θετικές διακεκριμένες

αναπτυξιακές πολιτικές για τις περιοχές αυτές. Η σύσταση Ινστιτούτου Ορεινής Πολιτικής κατ' αντιστοιχία του προβλεπόμενου στο άρθρο 208 του Ν. 3852/2010 Ινστιτούτου Νησιωτικής Πολιτικής θα μπορούσε να λειτουργήσει υποστηρικτικά.

Ευχαριστίες

Ευχαριστούμε τον κ. Μποσινάκο Νίκο, Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, Δ/νση Κοινωνικής Προστασίας και Κοινωνικής Συνοχής, Τμήμα Μητρώου Κοινωνικής Οικονομίας για την παροχή των στοιχείων.

Βιβλιογραφία

Ελληνική:

- Αδάμ, Σ., «Κοινωνική Οικονομία. Οδηγός Δημιουργίας Κοινωνικών Επιχειρήσεων», Heinrich Boll Stiftung, Θεσσαλονίκη, 2014.
- Βαϊράμη, Ε., «Έρευνα για τις ΚοινΣΕπ στην Ελλάδα», Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Διοίκηση Επιχειρήσεων, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2015.
- Ζιωγάνας, Χ.Μ., «Δυνατότητες ανάπτυξης των ορεινών περιοχών της χώρας μας: προβλήματα, πολιτική και σκοποί», Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Λιβαδοπονικού Συνεδρίου «Λιβαδοπονία και ανάπτυξη ορεινών περιοχών», Καρπενήσι, 2003.
- Καλιαμπάκος, Δ., «Οι ορεινές περιοχές στη μέγγενη της κρίσης: Πού μπορεί να στηριχτεί μια αναγεννητική πορεία;» 7ο Διεπιστημονικό Διαπανεπιστημιακό Συνέδριο του Ε.Μ.Π. και του ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π. «Η ολοκληρωμένη ανάπτυξη στην Ελλάδα στα χρόνια της πολυδιάστατης κρίσης. Αιτίες, ευθύνες, προτάσεις, μέτρα, δράσεις και προοπτικές», Μέτσοβο, 2013.
- Κετζετσοπούλου, Μ., «Κοινωνική οικονομία-Εννοιολογικοί ορισμοί & υπάρχουσα κατάσταση», Μελέτη υποβληθείσα στην Διαχειριστική Αρχή Υπ. Απασχόλησης και στο Εθνικό Θεματικό Δίκτυο Κοινωνικής Οικονομίας, Equal Ά κύκλου, Αθήνα, 2005.
- Κώτσιος, Β. και Δούλος, Η. (επιμ.). «Η ολοκληρωμένη ανάπτυξη του Δήμου Πωγωνίου. Μια διεπιστημονική προσέγγιση». Ομαδική εργασία στα Πρακτικά ημερίδας: «Η συμβολή του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη του Δήμου Πωγωνίου», ΜΕΚΔΕ του ΕΜΠ, 2014.
- Κώτσιος, Β. και Δημοπούλου Ε., «Προτάσεις για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του Δήμου Κόνιτσας», Πρακτικά ημερίδας: «Η συμβολή του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη του Δήμου Κόνιτσας», ΜΕΚΔΕ του ΕΜΠ, 2012.
- Κώτσιος, Β., «Η ανάπτυξη στο Δήμο Μετσόβου: Όνειρα και προσδοκίες των κατοίκων της περιοχής», Πρακτικά ημερίδας: «Η συμβολή του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη του Δήμου Μετσόβου», ΜΕΚΔΕ του ΕΜΠ, 2011.
- Κώτσιος, Β., «Η ανάπτυξη Τζουμέρκα: Όνειρα και προσδοκίες των κατοίκων της περιοχής», Πρακτικά ημερίδας: «Η συμβολή του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη των Τζουμέρκων», ΜΕΚΔΕ του ΕΜΠ, 2010.
- Μιχαηλίδου, Ε., «Ορεινές Περιοχές της Ελλάδας. Χαρακτηριστικά και Στρατηγικές Ανάπτυξης». Μετσόβιο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕ.Κ.Δ.Ε.) του Ε.Μ.Π., 2008.
- Μιχαηλίδου, Ε. και Ρόκος, Δ., «Κριτική Ανάλυση της Πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις Ορεινές Περιοχές», 6ο Διεπιστημονικό Διαπανεπιστημιακό Συνέδριο του Ε.Μ.Π. και του ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π. «Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη των Ορεινών Περιοχών», ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π., Μέτσοβο, 2010.

- Νικολόπουλος, Τ., Καπογιάννης, Δ., «Εισαγωγή στην Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία. Το μετέωρο βήμα μιας δυνατότητας», Εκδόσεις των Συναδέλφων, Αθήνα, 2012.
- Νόμος 4019/2011, ΦΕΚ 216, 30/09/2011, Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα και λοιπές διατάξεις, <https://nomoi.info/%CE%A6%CE%95%CE%9A-%CE%91-216-2011-%CF%83%CE%B5%CE%BB-1.html>
- Νόμος 3852/2010, ΦΕΚ 87, 07/06/2010, «Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης», Πρόγραμμα Καλλικράτης, http://www.ypes.gr/userfiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/nomos_kallikrati_9_6_2010.pdf
- Νόμος 4071/2012, ΦΕΚ Α 85, Άρθρο 4, 2013, Πρόγραμμα Καλλικράτης, «Δήμοι που χαρακτηρίζονται ως ορεινοί»,. <http://www.kallikratis.eu/dimoi-dimoi-pou-charaktirizontai-os-oreinoi/>
- Ντούλια, Θ., «Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα: μια δυναμική προοπτική ενάντια στην οικονομική κρίση», Εκδόσεις Οσελότος, Αθήνα, 2015.
- Ομαδική εργασία «Μελέτη για την Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη του Δήμου Ζαγορίου», ΜΕΚΔΕ, 2013.
- Ρόκος, Δ., «Τεχνολογία, Πολιτισμός και Αποκέντρωση. Μια απόπειρα ολοκληρωμένης θεώρησης, προσέγγισης και ανάλυσης των πολυδιάστατων σχέσεων, αλληλεξαρτήσεων και αλληλεπιδράσεών τους στα επίπεδα της πολιτικής και της κοινωνίας», 2ο Διεπιστημονικό Συνέδριο «Το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο για το Μέτσοβο. Τεχνολογία, Πολιτισμός και Αποκέντρωση», Ε.Μ.Π.-Δήμος Μετσόβου, 3- 6.6.1998, Συνεδριακό Κέντρο Μετσόβου, Μέτσοβο, Εκδ. Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα, 2001.
- Σταθοπούλου Σ., «Επιχειρηματικότητα σε ορεινές περιοχές της Νότιας Ευρώπης», Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Πάτρα, 2005.
- Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, Δελτίο Τύπου 27/3/2012. Διαθέσιμο στο: <http://www.minagric.gr/>
- Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, Χωροταξικός Σχεδιασμός Εθνικού Επιπέδου, <http://www.ypeka.gr/?tabid=513>

Ξενόγλωσση:

- Gkartzios M., “Leaving Athens: Narratives of counterurbanisation in times of crisis”. *Journal of Rural Studies* 32, 158-167, 2013.
- Kasimis, C., Zografakis, S., “Return to the land: rural Greece as refuge to crisis”. In: Paper Presented at the XIII World Congress of Rural Sociology, July 29 to August 4, 2012, Lisbon, Portugal, 2012.
- Pestoff, V., “The development and future of the social economy in Sweden”, in Evers, A. and Laville, J.-L. (eds), *The Third Sector in Europe*, Cheltenham, U.K. & Northampton, USA: Edward Elgar, 2004.

The Social Economy as a tool for integrated development of mountainous areas in the era of multidimensional crisis in Greece

G. Kanellopoulou, MSc «Environment and Development of Mountainous Areas»,
President of the Social Cooperative Enterprise “Ecomuseum Zagori”

K. Anagnostopoulos, Civil Engineer -Mobility Expert, MSc “Urban and Regional Planning”,
member of the CPD-Collective Planning and Design Cooperative, scientific partner of the
Network of Sustainable Aegean and Ionian Islands

Abstract

The multidimensional crisis reinforces the existing underdeveloped characteristics of the mountainous areas. Moreover, the main development policies till now are characterized by the adoption of terms such as competitiveness, innovation, sophisticated technologies and flexible working. Objectively, these conditions cannot be stated in mountainous areas due to their low productivity, the increased production costs and the lack of infrastructure, the isolation and aging. After a historical overview and a critical approach to the development strategies that have been implemented to the mountainous areas, we document the partiality, the fragmentation and the sector development of those strategies. From 1981 and onwards the development strategies adopted in Greece served the objectives of sustainable rather than integrated development.

The adjustment of the operational plans of the local authorities to the local specificities of mountainous areas is certainly a positive outlook, not enough, however, in the frame of the multidimensional crisis. Therefore, the present study investigates in what context, in what perspective and what improvement can guarantee the social economy sector in this geographical area. Our preliminary data were the development proposals for five mountainous municipalities of the Region of Epirus. Those data are the result of the educational process of the Metsovion Interdisciplinary Research Center on the integrated development of municipalities of Tzoumerka, Metsovo, Konitsa, Zagori and Pogoni. Considering those data we attempt to outline potential social enterprise sectors and furthermore we cite examples of successful social economy enterprises. Then, we utilize also the results of a survey on the Social Cooperative Enterprises in Greece in which we participated due to our status as founding members of Social Cooperative Enterprises. Subsequently, in collaboration with the Social Economy Registry, we collected and processed the data of the existing social economy enterprises in the above five mountainous municipalities and we had interviews with their representatives.

We conclude that the objectives of social entrepreneurs include: tackling unemployment, the development of social entrepreneurship and the local economy, the promotion of local products and the protection-promotion of the natural and cultural heritage. We also document that social economy is the sector of the economy that can function between public and private sector in providing services to energy, transport, solid waste management, environment, culture and tourism. Social Cooperative Enterprises can be a tool for integrated development operated by the society and not a tool for downsizing the public sector and the circumvention of the labor rights through the establishment of flexible working relations.